

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Valentina Tomić

Diskriminacija pri izobraževanju romskih otrok

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Valentina Tomić

Mentor: doc. dr. Andrej Kurnik

Diskriminacija pri izobraževanju romskih otrok

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

ZAHVALA:

Tebi mami.

*Mama thank you for who I am
Thank you for all the things I'm not
Forgive me for the words unsaid
For the times I forgot.*

*Mama remember all my life
You showed me love, You sacrificed
Think of those young and early days
How I've changed
along the way.*

*Mama I hope this makes you smile
I hope you're happy with my life
At peace with every choice I made
How I've changed
Along the way
And I know you believed in all of my dreams
And I owe it all to you, Mama*

(Il Divo)

#

Diskriminacija pri izobraževanju romskih otrok

Kategorizacija delitve socialnega prostora na »nas« nasproti »drugim« prinaša razlike med družbenimi skupinami, ki kot take zlahka vodijo v neenakost in diskriminacijo. Preko diskurza o družbeni izključenosti, ki je v akademski in politični sferi uporabljena v kontekstu socialne politike, prikazujem vzajemno povezanost med identiteto, socialno pripadnostjo in socialnim kapitalom - pomembnim dejavnikom zmanjševanja družbene izključenosti. Ker z družbeno izključenostjo sovпада družbena neenakost, nas zanimajo medsebojne povezave med stereotipi, predsodki in diskriminacijo, kot manifestacijo predsodkov, ki so osnova za družbeno neenakost. Spoznanja o konceptu družbene izključenosti in ostalih obravnavanih pojmov skušam potrditi skozi primer vzgojno-izobraževalnega sistema, ter tako s prikazanimi ugotovitvami dokazati, da šola vpliva na ohranjanje ali celo povečanje družbene neenakosti.

Ključne besede: simbolna konstrukcija »drugih«, diskriminacija, vzgojno-izobraževalni sistem, izobraževanje romskih otrok, identiteta.

Discrimination in education of Roma children

Categorization of the division of social space in terms us against others, brings differences between social groups which could easily lead to inequality and discrimination. Through the discourse of social exclusion, which is used in the context of social policy, I will present reciprocal cohesion between identity, social affiliation and social capital – as an important factor for reducing social exclusion. Because social exclusion coincides with social inequality, I am interested in correlation between stereotypes, prejudice and discrimination, which is a manifestation of the prejudices that forms the basic for social inequality. Understanding the concept of social exclusion and other discussed concepts I will try to confirm through the case of educational system and through outpointed examples I will demonstrate that school have influence on preserving or even increasing of social inequality.

Key words: symbolic construction of »others«, discrimination, education system, education of Roma children, identity.

KAZALO

1	UVOD	7
2	METODOLOŠKO – TEORETSKI DEL	8
2.1	CILJI IN NAMEN DIPLOMSKE NALOGE	8
2.2	IZHODIŠČNE HIPOTEZE	8
2.3	RAZISKOVALNE METODE IN TEHNIKE	9
2.4	STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA	9
3	DRUŽBENO USTVARJENA PODOBA ROMOV SKOZI ČAS	11
3.1	IME JE ZNAMENJE – NOMEN EST OMEN	11
4	IDENTITETA	12
4.1	STIGMATIZACIJSKA IDENTITETA	14
4.2	SOCIALNA PRIPADNOST IN/ALI IDENTITETNA NEPRIPADNOST	15
4.3	IDENTITETNI KAPITALI	16
4.3.1	SOCIALNI KAPITAL – SOCIALNE MREŽE KOT POMEMBEN VIR ZMANJŠANJA DRUŽBENE IZKLJUČENOSTI	17
4.4	DRUŽBENA IZKLJUČENOST	18
5	IZKLJUČUJOČI DISKURZI O ROMIH	20
5.1	ANTICIGANIZEM	21
5.1.1	DEHUMANIZACIJA	22
5.2	SIMBOLNA KONSTRUKCIJA DRUGIH	22
5.3	DISKRIMINACIJA	26
6	IZOBRAŽEVANJE ROMSKIH OTROK	28
6.1	IZOBRAŽEVANJE ROMSKIH OTROK NA SLOVENSKEM	28
6.1.1	VZGOJNO-IZOBRAŽEVALNA TEMATIKA	28
6.2	SPECIFIČNI PROBLEMI PRI IZOBRAŽEVANJU ROMSKIH OTROK	29
6.2.1	SEGREGACIJA	31
6.2.2	NEGATIVNA IDENTITETA ROMSKIH OTROK	32

6.3	DISKRIMINACIJA PRI IZOBRAŽEVANJU ROMSKIH OTROK – MIT ALI RESNIČNOST?	33
7	NAMESTO ZAKLJUČKA	34
8	LITERATURA	36

1 UVOD

Živimo v času, ko so na eni strani prizadevanja za spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, pa tudi uveljavljanje nediskriminacije, strpnosti in spoštovanja do drugih obsežna kot še nikoli prej, hkrati pa smo še vedno priče porastu kršitev človekovih pravic (Drenik 2008, 30). Kljub temu, da je enakost navzoča v vseh sodobnih vrednostnih orientacijah in legitimna osnova vseh socialnih politik, je vsebina tega pojma nejasna. Tako se tudi pri družbeni neenakosti srečujemo s problemom stigmatiziranja in pojmovanja, ki pripelje do diskriminacije, izključenosti, preganjanja in izrinjanja na rob družbe. Mnogi ljudje tako živijo v revščini ali so kako drugače izključeni iz družbe (nimajo dostopa do nekaterih virov, kot so zaposlovanje, socialno varstvo, izobraževanje ipd.), zaradi pomanjkanja močnih socialnih mrež pa se srečujejo s socialno distanco. Šibke mreže namreč slabijo socialne vloge in povzročajo negotovost znotraj posameznikove osebne in socialne identitete, kar posamezniku preprečuje, da bi se zoperstavlil potiskanju na rob družbe in odklonilnemu odnosu večine.

Na podlagi negativnega odklonilnega odnosa, dominantne skupine oblikujejo lastne socialne reprezentacije diskriminiranih socialnih skupin, to pa pomeni, da imajo predsodki in njihova diskurzivna narava v takšnih družbah veliko vlogo pri konstrukciji in rekonstrukciji družbenih razmerij med posamezniki in skupinami (Mikolič 2009, 45–48) oziroma med tistimi ki *pripadajo* in tistimi, ki ne *pripadajo*. Kategorizacija delitve socialnega prostora na *nas* nasproti *drugim* prinaša vrednostno negativno razlikovanje med ljudmi, kar vodi do diskriminacije.

Najpogosteje so nedopustni diskriminaciji v širšem smislu podvržene ranljive, stigmatizirane in marginalizirane družbene skupine, ki so jim kršene pravice do nediskriminacije. V našem primeru so to pripadniki romske skupnosti, ki se soočajo z visoko stopnjo družbene izključenosti iz vseh dimenzij družbenega življenja. Odrinjeni na obrobje družbenega življenja se tako srečujejo z marginaliziranim, neenakopravnim in diskriminatornim odnosom večinske družbe, ki je poglavitni razlog romske izključenosti. Ta pa se izraža tudi v težavah pri vključevanju romskih otrok v izobraževalne sisteme.

2 METODOLOŠKO – TEORETSKI DEL

2.1 CILJI IN NAMEN DIPLOMSKE NALOGE

Namen diplomskega dela je vpogled v delovanje vzgojno-izobraževalnega sistema v Sloveniji za romske otroke, ugotovitev ključnih problemov, s katerimi se le-ti srečujejo, prepoznavanje oblik sistematične diskriminacije in zaznavanje romskih otrok v izobraževalnem sistemu s strani relevantnih akterjev osnovnošolskega izobraževalnega procesa.

Glavni poudarek je na razumevanju izobraževanja kot javno dobro oziroma kot človekove pravice, iz katere izhaja obveznost države, da vsem svojim državljanom zagotovi enake možnosti izobraževanja. Začetno izhodišče diplomskega dela tako predstavljajo vplivi izobraževanja na družbeno neenakost. Namreč izobraževanje, kot je organizirano danes, odločilno vpliva na ohranjanje ali celo povečanje družbene neenakosti, hkrati pa je odločilnega pomena tudi dejstvo, da se ravno preko izobraževanja ohranjajo družbena razmerja. Glavni namen analize osnovnošolskega izobraževalnega procesa, (kot prostora odpravljanja družbene neenakosti,) je pokazati, na kakšen način je šola dejavnik za družbeno neenakost in kako družba ne zagotavlja načela enakih možnosti izobraževanja.

2.2 IZHODIŠČNE HIPOTEZE

Raziskovalna vprašanja:

Ali so segregacija, slab učni uspeh in izostajanje od pouka posledice nezmožnosti romskih otrok, da sledijo učnemu procesu?

Ali so segregacija romskih otrok, njihov slab učni uspeh in izostajanje od pouka posledice odseva nepravilnega odnosa šole in drugih?

Ali se segregacija romskih otrok nadaljuje kljub strategijam in politikam, ki stremijo k zmanjšanju le-te?

Iz zgornjih raziskovalnih vprašanj postavljamo glavno hipotezo:

H1: Izobraževalni sistem ne zmanjšuje obsega reproduciranja družbenih neenakosti.

2.3 RAZISKOVALNE METODE IN TEHNIKE

Diplomsko delo temelji na različnih teoretskih podlagah raziskovanja. Prevladujoči raziskovalni metodi, ki služita kot temelj za izdelavo teoretičnega izhodišča, sta analiza primarnih (pogodbe, deklaracije) in sekundarnih virov (tuja občila, informacije in baze podatkov, dostopne na svetovnem spletu), ki obravnavajo tematiko diskriminacije pri izobraževanju romskih otrok. Tako bomo v prvih treh poglavjih na podlagi omenjenih raziskovalnih metod nastavili teoretske okvirje za razumevanje razsežnosti in pomena problematike izobraževanja romskih otrok, ki jih bomo v zadnjem poglavju podkrepili z aplikacijo na primeru izobraževalnega procesa Slovenije.

Čeprav je za analizo determinant v vzgoji in izobraževanju romskih otrok najprimernejši kvantitativen pristop (uradne statistike to področje le delno pokrivajo), ta ni uporabljen v diplomskem delu, saj so Romi preveč zaprta družbena skupina, ki je težko dostopna za izvajanje kvantitativnega raziskovanja.

2.4 STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA

Po uvodni nastavitvi diplomskega dela se bomo najprej posvetili naraciji uporabe imena Rom. Iz nje namreč izhaja družbena kategorizacija, torej proces negativnega razlikovanja med kategorijama *mi* in *drugi*, kar pomeni, da tiste, ki niso *mi* prepoznamo kot kategorično drugačne. Ker gre za proces v katerem je posameznikom pripisana tako družbena kot osebna identiteta, bo sledilo poglavje o identiteti, ki je v družbeni realnosti socialni označevalec osebe.

Zavedanje pripadnosti posameznika določeni skupni, ki jo posamezniku daje identiteta, je osnova teorije socialnega kapitala. Pojem socialni kapital se bo tako navezoval na vključenost pripadnikov romske skupnosti v družbene vezi in omrežja, ter na pripravljenost večinskega naroda za vzpostavljanje vezi s pripadniki romskega naroda, še posebej v primeru vključevanja romskih otrok v vzgojno-izobraževalne sisteme. V povezavi s socialnim kapitalom bo predstavljen tudi diskurz o družbeni izključenosti, ki je v akademski in politični sferi uporabljen v kontekstu socialne politike in ki kljub množični rabi ostaja ambivalenten.

Z družbeno izključenostjo sovпада tudi družbena neenakost, ki je prisotna v vseh sodobnih vrednostnih orientacijah in je bistvena razsežnost modernih tržnih družb. Tako bodo v nadaljevanju opisane medsebojne povezave med stereotipi, predsodki in diskriminacijo, kot manifestacijo predsodkov, ki so osnova za družbeno neenakost.

Spoznanja o konceptu družbene izključenosti in ostalih obravnavanih pojmov bomo afirmirali skozi primer vzgojno-izobraževalnega sistema izbrane države, ter tako s prikazanimi ugotovitvami zaključili analizo s potrditvijo ali zavrnitvijo glavne hipoteze.

3 DRUŽBENO USTVARJENA PODOBA ROMOV SKOZI ČAS

»Še danes smo mi, ki smo bili žrtve, videni kot slabost družbe, slabost, ki jo je treba odstraniti. Dokler Romi ne bomo spoznani za etnično manjšino in nam, politično, ne bodo priznane vse pravice, do tedaj bomo paralizirani v besedi cigani, državljani katerekoli države, a vedno tretjerazredni državljani« (Spinelli v Petejan 2002).

Romi so ljudstvo brez države, njihova zgodovina pa je zgodba nenehnega preganjanja. Tako so od srednjega veka pa do danes, zaradi drugačnosti, ki je očitna v načinu življenja, običajih in zunanjem videzu, tarče rasne diskriminacije, segregacije, etnične distance, socialne dezorganizacije in patologije. Uvrščeni so torej med izrazito deprivilirano etnično manjšino (Avsec v Mikuš Kos 1999, 101–103).

3.1 IME JE ZNAMENJE – NOMEN EST OMEN

Kategorija Cigan, kot generični pojem, je razširjena v skoraj vseh sodobnih vrednostnih orientacijah in jezikih¹. V prvih letih naseljevanj so s to kategorijo označevali indijsko nomadsko skupino in številne potujoče skupine ljudi, ne glede na njihov izvor². Izrazi, ki so bili sprva nevtralni so v 19. in 20. stoletju pridobili negativno konotacijo, predvsem zaradi diskriminacije skupin, ki odstopajo od družbeno normativne sprejemljivosti (Kuhar 2009, 19).

Zaradi slabšalnega pomena Cigan in z njim povezane negativne podobe, so se udeleženci prvega kongresa v Londonu leta 1971 odločili za ime Rom oziroma Rrom, ki pomeni »človek« oziroma v množinski obliki »ljudje« (Jezernik v Jezernik 2006, 29). V formalnem diskurzu tako besedo Cigan nadomeščamo z besedo Rom, čeprav ta nima vseh pomenskih konotacij besede Cigan (Janko Spreizer 2002, 51)³.

¹ npr. italijanski-Zingaro, francoski-Tzigane, nemški-Zigeuner, angleški-Gypsy itd. (Štrukelj 2004, 16).

² Po mnenju Iana Hancocka (v Janko Spreizer 2002, 55) so izraz Cigan uporabljali tudi kot oznako socialnih in poklicnih skupin, ki niso imele nobene veze z etnično skupino Romov. Vsi Romi so namreč lahko Cigani, vsi Cigani pa niso Romi.

³ Zaradi zgodovinsko in etnološko zapletenega ozadja različnih poimenovanj, namen diplomskega dela ni v postavljanju kompleksnih vprašanj, povezanih z zgodovino, etnologijo in motivov za uporabo enega izraza in ne drugega. Več o tem glej Janko Spreizer (2002, 53–103).

Kljub temu, da je izraz Rom⁴ splošno uveljavljen in da funkcionira kot sinonim besede Cigan ga v Slovenskem slovarju knjižnega jezika (SSKJ) ni mogoče zaslediti. SSKJ in Slovenski pravopis ponujata namreč zgolj dve gesli: »Cigan« in »cigan«. Prvo je lastno ime etnične skupnosti oziroma oseba moškega spola-Rom, drugo pa nosi slabšalno konotacijo, saj označuje malovrednega človeka, ki zaradi svoje drugačnosti in pojavnosti zbuja strah, grozo in zgražanje.

V romskem jeziku beseda Rom pomeni ljudje (v množini moški spol), s konotacijo »nas« v nasprotju z »njimi«. To t.i. sklicevanje na splošno »drugost« ni mogoče najti v drugih etničnih diskurzih, kar kaže na visoko stopnjo nam/jim pozicije, ki je bila zgodovinsko podkrepljena s stoletji ponotranjenih oblik zatiranja in izolacije (Petrova 2004). Iz zgornje naracije uporabe imena Rom izhaja t.i. družbena kategorizacija, proces negativnega razlikovanja med kategorijama *mi* in *drugi*, kar pomeni, da tiste, ki niso *mi* prepoznamo kot kategorično drugačne, torej proces v katerem je posameznikom pripisana tako družbena kot osebna identiteta.

Kljub izključenosti, marginalizaciji, diskriminaciji, v nekaterih regijah suženjstva in prisilne asimilacije, so romske skupine ohranile močne elemente skupne etnično-kulturne samozavesti, ki služi kot podlaga za nadaljevanje gradnje romske identitete (Petrova 2004).

4 IDENTITETA

Pri vseh rečeh je zdravo od časa do časa postaviti pod vprašaj stvari, ki se nam že dolgo zdijo samoumevne.

(Russell 2011)

Vprašanje identitete in »kdo sem jaz« je eno izmed temeljnih vprašanj, ki si ga posamezniki zastavljamo v življenju, odgovor nanj pa pomeni ontološko opredelitev sebstva. Zaradi tega se pojem identitete pogosto zamenjuje s pojmom sebstva in individualnosti (Ule 2000, 83).

⁴ Izraz Rom se nanaša na raznoliko skupino etnične identitete, ki je najbolj ranljiva in preganjana. V diplomskem delu bo izraz Rom uporabljen za imenovanje posameznikov, ki jih prepoznavamo kot romske ali ciganske in tiste, ki jih je družba izrinila na rob.

Identiteta je v družbeni realnosti socialni označevalec osebe, saj ji omogoča socialno prepoznavanje skozi različne socialne situacije, znotraj katerih se ta oseba skuša poistovetiti z različnimi socialnimi skupinami in kategorijami, ki jim pripada ali bi ji želela kot taka pripadati (Ule 2000, 322). Kljub temu, da je posameznik v družbeni realnosti umeščen v različne družbene skupine, ni popolnoma integriran v nobeno izmed teh. Iz takšne situacije po mnenju Medice (2004, 141) izhaja glavni paradoks identitete: zaradi oblikovanja in spreminjanja življenjskih slogov in načinov življenja postajajo možnosti izbire vse širše, položaj posameznika pa hkrati postaja vse bolj negotov.

Južnič (1993, 5) opredeli identiteto kot »občutenje in sidrišče človekovega obstajanja, pripadanja, ukoreninjenosti«. Glede na večplastnost pomena Južnič loči dve vrsti identitete: *osebna identiteta*, ki se nanaša na posameznika in je identiteta, ki jo posameznik pripiše sam sebi (t. i. avtoidentifikacija) in identiteto, ki mu jo določa družba (t. i. identifikacija) ter je kot taka družbeno dodeljena ali celo vsiljena (Južnič 1993, 11–12). Osebna identiteta posameznika je tako odvisna od zaznavanja lastne edinstvenosti in enkratnosti ter hkrati od stanja te zasebnosti in različnosti v odnosu in primerjavi z drugimi posamezniki ali kolektivitetami (Južnič 1993, 101). Interakcija med posameznikom in družbo omogoča identifikacijo v skupinskem smislu. *Skupinska identiteta* je nivelizirana, saj zahteva podreditev posameznika posplošeni »tipičnosti« skupine in značilnostim skupinske pripadnosti. Južnič v svoji analizi pokaže na pomemben razkorak in neskladnost med osebno in skupinsko identiteto. Posameznik lahko namreč zataji pripadnost in skupinsko identiteto iz katere izhaja, saj ga takšna družbena zavezanost sili, da postane tak kot drugi (Južnič 1993, 140–141).

Osebna identiteta je neposredno odvisna od socialne identitete, saj jo posameznik gradi na osnovi medsebojne primerjave z drugimi znotraj zaporedja socialnih konstrukcij. Socialna identiteta posameznika postavlja v relacijo do socialnih kategorij, znotraj katerih prihaja do tvorbe izmenjanih samodefinitiv in samokategorizacij (Hogg in Vaughan v Vec 2007, 77), torej do spontane reakcije jaza na socialno situacijo (Mead v Ule 2000, 324).

Socialna identiteta ne predpisuje le članstva, ampak tudi družbene sprejemljive norme in vrednote za posameznike v določenem socialnem kontekstu (Vec 2007, 80). Socialna identiteta tako kot celota samopodob, oznak in ponotranjenih družbenih vlog, usposablja posameznike za delovanje znotraj različnih socialnih skupin in/ali institucij (Ule 2000, 325).

Odraž razmerij in odnosov med različnimi socialnimi skupinami je etničnost, ki se ustvarja v interakcijah in odnosih med najmanj dvema skupinama, ki se medsebojno dojemata kot različne. »Etničnost je torej družbena identiteta, ki temelji na (samo)percepciji v nasprotju z drugimi skupinami. Kaže se v načinih vključujočega in izključujočega govora o tistih, ki »pripadajo«, in o tistih, ki »ne pripadajo«« (Urh in Žnidarec-Demšar 2005, 37). Etnična identiteta tako predpostavlja obstoj »drugega«, ki se nahaja znotraj identitetnega polja (Medica 2004, 146). Ker vzpostavitev *drugega* in igra moči med *nami* in *njimi*, podrejeno skupino postavlja v pozicijo nemoči, je etničnost eden od elementov hierarhizacije v družbi.

4.1 STIGMATIZACIJSKA IDENTITETA

Družbena percepcija tujega in neznanega temelji na pozitivnem vrednotenju lastne skupine in nizkem vrednotenju marginalnih skupin. Ljudje v interakciji z drugimi ocenjujemo lastno samopodobo in ustvarjamo teorijo stigme, s katero pojasnjujemo drugačnost posameznikov, deviantnost od normativov družbene kategorizacije in odstopanje od splošnih predstav o »normalnem«.

Stigma je lastnost, po kateri se posameznik razlikuje od drugih, ki sebe razumejo kot »normalne«, torej lastnost, ki odstopa in je označena kot pomanjkljiva, nezaželena in nepopolna⁵. Podoba individuuma kot nosilca stigme je tako reducirana zgolj na specifično lastnost, ki jo družba v svoji norminalnosti diskriminira na podlagi odstopanja od norminalnega (Goffman 2008, 12). V ospredju je torej lastnost, ki se ne sklada s stereotipnimi predstavami drugih o tem, kakšna bi ta naj bila, zato Goffman stigmo označuje kot posebno vrsto razmerja med lastnostjo in stereotipnim odnosom (Goffman 2008, 13).

Goffmanova teorija stigmatizirane identitete, ki jo je razvil na podlagi študije vedenja označenih oseb⁶, zajema tri identitetne kategorije: socialno, osebno in identiteto jaza. Klasificiranje na podlagi dejanskih ali pripisanih značilnosti je t. i. socialna identiteta, ki se nanaša na pričakovanja in priznanja, ki jih je posameznik deležen v očeh drugih. Glede na pomensko razvejanost Goffman loči dve vrsti socialne identitete: virtualno oziroma navidezno

⁵Sporne so samo tiste nezaželene lastnosti, ki so neskladne s stereotipom o tem, kakšen bi moral biti posameznik (Goffman 2008, 12).

⁶Njegova izvorna teza je, da šele zaznamovan in izločen posameznik omogoča stigmatiziranje in kategorizacijo samega sebe kot stigmatiziranega posameznika (Ule 2000, 181).

identiteto, ki se nanaša na normativna pričakovanja drugih, in aktualno identiteto, ki je oblikovana glede na kategorizacijo in lastnosti, ki jih pri posamezniku dejansko lahko dokažemo (on sam, kot ga vidijo drugi). Drugi identitetni koncept, osebna identiteta, označuje osebnostne lastnosti posameznika, torej tiste značilnosti, ki ga kategorizirajo kot edinstveno osebo (npr. lastno ime, rojstni podatki, telesne značilnosti itd.) Tretja instanca identitetne strukture je identiteta jaza, tudi identiteta sebstva, ki označuje subjektivno občutenje lastne situacije in samozavedanje posameznika (Goffman v Ule 2000, 181–182). Sebstvo se nanaša na množico notranjih predstav posameznika, medtem ko je identiteta »posameznikova percepcija in kognicija sebstva« (Ule 2000, 324).

Stigmatizirana identiteta se izpostavlja na podlagi zaznamovanosti in negativne razpoznavnosti od drugih. Zaradi odstopanja od družbenih norm in pričakovanj so stigmatizirani posamezniki obravnavani ločeno od ostalih in se zato vseskozi počutijo izločene in izključene. V takšnih situacijah se stigmatiziran posameznik pripisovanju sicer lahko upre, vendar s tem ne doseže ničesar, temveč, prav nasprotno, utrdi prepričanje, da si je s svojim neprimernim vedenjem pripisovanje stigme zaslužil (Južnič 1993, 124). Stigma je potentakem identiteta, ki je posameznik ne more zavreči, dokler ne izginejo odnosi nadmoči in podrejanja oziroma dokler tega ne stori družbeno okolje, ki takšno identiteto predpisuje in določa (Ule 2000, 184).

4.2 SOCIALNA PRIPADNOST IN/ALI IDENTITETNA NEPRIPADNOST

Stopnja ločenosti in kategorija razlike med »nami« in »njimi« je postavljena v središče pojmovanja identitete (Južnič 1993, 174). Socialni svet je tako zaznavan s klasifikacijo posameznikov v kategorije, ki naj bi po mnenju Hogga in Vaughana (v Vec 2007, 77) predstavljale temeljni mehanizem človeškega zaznavanja.

Kategorizacija delitve socialnega prostora na *nas* nasproti *drugim* prinaša razlike in razlikovanja med družbenimi skupinami, ki kot take zlahka preidejo v neenakost. Reagiranje na različnost kot drugačnost in tujost je posledica iracionalnih predstav in strahov, ki vodijo do izključevanja ter znižujejo občutke pripadnosti in zavezanosti med člani neke družbene skupine (Ule 2007, 16). Zavračanje članov drugih skupin pa zmanjšuje ustaljenost njihove identitete, ki izhaja ravno iz občutka pripadnosti in vključenosti (Južnič 1993, 140).

Zavračanje prinaša zavesten odpor pri članih marginalnih skupin, ki odklanjajo identifikacijo in na ta način zavračajo družbeno »ponujeno« ali vsiljeno identiteto. Vendar pa nepripadanje, kot posebna vrsta identitete, ne zadeva le posameznika, temveč tudi družbene kolektivitete, ki pravico do nepripadanja uporabljajo kot sredstvo preganjanja tistih posameznikov, ki zavračajo splošno miselnost (Južnič 1993, 152–153).

4.3 IDENTITETNI KAPITALI

»Družbeni svet ni prostor enakih možnosti, ni igra sreče, prostih izbir ali samodoločenih identitetnih zasnutkov, temveč je svet ohranjanja, akumuliranja ali dedovanja pridobljenih kapitalov in pridobljenih lastnosti« (Bourdieu v Ule 2000, 290).

Posameznik tako v družbi tveganja za obstoj v družbenem in socialnem svetu nujno potrebuje socialni kapital. Po mnenju Blazinškove in drugih (2001, 5), je socialni kapital sredstvo, s katerim je v prihodnosti možno omejiti razlike med *vklučenimi* in *izključenimi*. Tako so v času številnih družbenih, ekonomskih in kulturnih sprememb potrebni mehanizmi, ki bodo socialno izključenim pomagali preživeti. Nove oblike socialnega razlikovanja in izključevanja močno vplivajo na posameznika, saj ogrožajo njihove socialne odnose. Tako je največji izziv sodobne družbe »med vključenimi utrditi dolgotrajnejša socialna omrežja, ki zagotavljajo strukturno, relacijsko in spoznavno dimenzijo« (Blazinšek in drugi 2011, 13).

Socialna omrežja imajo velik vpliv, saj v njih potekajo interakcije, ki vplivajo na prepričanja, izmenjavo virov, delovanje in na možnost dostopa do pomembnih resursov v življenju. Socialno omrežje, ki ga tvorijo odnosi, ki jih vzpostavljamo v vsakdanjem življenju, je tako prostor, kjer nastaja socialni kapital, ki kaže na »povezanost med posameznikovo umeščenostjo v omrežja na življenjsko pomembnih področjih in splošno družbeno neenakostjo, ki se reproducira s temi povezavami, in nasprotno: na povezanost procesov družbene neenakosti in socialnih omrežij« (Popit 2009, 87).

Zavedanje pripadnosti posameznika določeni skupni, ki jo posamezniku daje identiteta, je osnova teorije socialnega kapitala.

4.3.1 SOCIALNI KAPITAL – SOCIALNE MREŽE KOT POMEMBEN VIR ZMANJŠANJA DRUŽBENE IZKLJUČENOSTI

Pojem socialni kapital je v akademski in politični sferi prisoten od začetka devetdesetih let 20. stoletja, posledica uveljavitve pojma pa predvsem izhaja iz Putmanove študije o državljski participaciji in institucionalni uspešnosti v italijanskih regijah (Adam in Rončević 2004, 219). Preučevanje in uporaba koncepta socialnega kapitala ter razprave o prispevku socialnega kapitala pri pojasnjevanju razlik v družbenem, socialnem in političnem razvoju so torej v družboslovju prisotne relativno kratko obdobje.

V zvezi z vpeljavo pojma socialni kapital, ki je kontekstualno zelo specifičen in ga je zato težko operacionalizirati, je nastala oznaka »preobilje« definicij. Frane Adam (Adam in Rončević 2004, 221) takšno kontekstualno specifičnost izpostavi kot oviro, zaradi katere enotna operativna definicija socialnega kapitala ni realistična. Pojem socialni kapital kot ena izmed komponent sodobnih družb in novost v konceptualni zgradbi družboslovja, tako nima enotne in splošno sprejete definicije. Na temeljih definicij namreč po mnenju Van Detha (v Adam in Rončević 2004, 220) prihaja do konvergenč, ker naj bi socialni kapital po mnenju znanstvenikov vseboval dva vidika kapitala; kulturnega (norme, vrednote, zaupanje) in strukturnega (omrežje formalnih in neformalnih kontaktov in odnosov).

Coleman (v Blazinšek in drugi 2011, 7) razume socialni kapital kot socialni strukturni resurs, ki posameznikom in kolektivitetam omogoča dostop do uresničitve ciljev, ki sicer ne bi bili dosegljivi. Socialni kapital je tako definiran glede na njegovo funkcijo in označuje raznovrstnost entitet, katerih naloga je spodbujanje dejanj posameznikov, ki se nahajajo znotraj skupine (Blazinšek in drugi 2011, 6–8). Colemanovo misel, da socialni kapital zadeva vse akterje in da se odraža kot aspekt socialnih struktur je povzel Putman (v Vilman 2003, 3), ki socialni kapital definira kot omrežja, norme recipročnosti in zaupanja, ki pospešujejo koordinacijo in sodelovanje zaradi obojestranskih koristi. Bourdieu (v Blazinšek in drugi 2011, 6) pa je socialni kapital opredelil kot gostoto in pomembnost socialnih stikov, s katerimi se posamezniku odpira možnost za izboljšanje družbenega položaja. Bourdieu (v Ule 2000, 290–291) je predpostavljala tri temeljne oblike kapitala: ekonomski, kulturni in nenazadnje socialni kapital. Njegova razčlenitev omenjenih kapitalov je prikaz tendenc preživetja oziroma t. i. teorija ohranjanja, ki prikazuje trajne mreže bolj ali manj institucionaliziranih odnosov medsebojnega prepoznavanja. S preučevanjem kombinacij med njimi ga je zanimalo kako se ustvarja in reproducira neenakost. Bourdieu se je torej v prvi

vrsti ukvarjal z družbeno neenakostjo, in v tem kontekstu moramo razumeti tudi njegovo preučevanje socialnega kapitala (Field v Vodeb 2009, 6).

Socialni kapital je pojavno zelo raznolik in kontekstualno specifičen pojem, ki opredeljuje vključenost posameznika ali kolektivnih akterjev v družbene vezi in omrežja (Adam in Rončević 2004). Slednje usposablja posameznika in skupine znotraj skupnosti za deljenje norm, vrednot, kulture itd. ter spodbujajo zaupanje in razumevanje. Tako se socialni kapital pojavlja kot posameznikov in družbeni vir, ki predstavlja podporo socialnemu vključevanju v sodobni družbi (Zrim-Martinjak v Blazinšek in drugi 2011, 9).

Naslednji specifičen pomen socialnega kapitala je, da služi kot dejavnik razvojne uspešnosti, ki pospešuje prehod v družbo znanja. V slednji so za posameznika pomembne ravno socialne vezi, mreže, norme in kulturni kontekst, ki mu olajšajo dostop do izobraževanja. Zato je potreba po vseživljenjskem učenju v družbi znanja nujna (Zrim-Martinjak v Blazinšek in drugi 2011, 17).

V diskusijah o človeških resursih in človeškem kapitalu je pomen znanja splošno prepoznano, saj vodi do višje stopnje človeškega kapitala in socialne kohezivnosti. Pomemben razvojni dejavnik je tako tudi družbena kohezivnost, ki prinaša družbeno pravičnost in preprečuje razmah izključenosti. Kohezivne so torej integrirane in inkluzivne družbe, ki obvladujejo probleme dezintegracije (Adam in drugi 2004).

4.4 DRUŽBENA IZKLJUČENOST

Socialna izključenost⁷ danes nedvomno ne opredeljuje le materialnega pomanjkanja in ni usmerjena izključno na revščino, pač pa se navezuje predvsem na socialne odnose, stopnjo posameznikove udeležbe v socialnem življenju ter na možnost sprejemanja zanj pomembnih odločitev. Problem socialne izključenosti je namreč močno povezan s kategorijo medosebnih odnosov, socialni kapital pa je tisti, ki je v pomoč pri razpredanju mreže in opremljanju s potrebno zalogo, ki omogoča in vzdržuje vključenost v sodobni mrežni svet (Blazinšek in drugi 2011, 18).

⁷ V kontekstu aplikacije socialne izključenosti v etničnih študijah je primernejše uporabljati koncept družbene izključenosti, kot pa socialno dimenzijo tega pojma, saj ta praviloma ni razumljena ekvivalentno s pojmom »družbeno« (Zavratnik-Zimic 2000).

Koncept družbene izključenosti je večdimenzionalen koncept, ki so ga razvili francoski sociologi. Koncept, ki implicira skupinsko solidarnost, je vzpon v družboslovju doživel v devetdesetih letih 20. stoletja. Diskurz o družbeni izključenosti je v akademski in politični sferi uporabljen v kontekstu socialne politike, kljub množični rabi tega koncepta pa le ta ostaja ambivalenten. To pa pomeni da se pri obravnavi koncepta družbena izključenost izmenično uporabljata koncepta revščine in izključenosti (Zavratnik-Zimic 2000, 832–833).

Room (v Pavel-Rapuš 2005, 341) definira družbeno izključenost kot koncept prepoznavanja družbenih struktur, ki vodijo v marginalizacijo posameznikov. Izključenost povezuje s pomanjkanjem virov, socialne zaščite, zaradi česar posamezniki doživljajo socialno izolacijo, saj nimajo vzpostavljenih dovolj močnih socialnih mrež. Šibke mreže namreč slabijo socialne vloge in povzročajo negotovost znotraj posameznikove osebne in socialne identitete, kar posamezniku preprečuje, da bi se zoperstavil potiskanju na rob družbe.

Po mnenju Trbančeve (v Zavratnik-Zimic 2000, 834) je družbena izključenost koncept, ki označuje stanje ko se pri »posameznikih ali skupinah nakopičijo izključenosti iz sistemov civilne, ekonomske, socialne in medosebne integracije oziroma iz virov, institucij in mehanizmov, ki te sisteme tvorijo«. Družbena izključenost je tako razumljena kot posledica nepopolnega zagotavljanja socialnih pravic na ravni vsakdanjega življenja.

Takšno kopičenje izključenosti vodi do problema revščine, ki je najbolj problematična posledica povečanja družbene neenakosti med ljudmi v današnjem sodobnem svetu. Med neenakostjo in revščino obstaja povezava, saj lahko omejevanje dostopa do najpomembnejših materialnih dobrin potisne v revščino najbolj ranljive posameznike. Tako je mogoča neenakost brez revščine, slednja pa navadno nastane zaradi neenakosti. Vendar vsaka neenakost še ne povzroča revščine. Tako lahko revščino odpravimo, ne da bi morali odpraviti tudi neenakost. Dolgoročnejšo perspektivo za rešitev revščine in socialne izključenosti pa najdemo prav v navezavi na ideje socialnega kapitala (Dragoš in Leskovšek 2003, 32).

Z družbeno izključenostjo sovpada družbena neenakost, ki je prisotna v vseh sodobnih vrednostnih orientacijah in je bistvena razsežnost modernih tržnih družb. Malnarjeva (1996, 175) razlaga, da je družbena neenakost kompleksna razsežnost, tako z vidika njene strukture in kot z vidika njene nenehne dinamike, posledica tega pa je, da v današnji tržni družbi definicija družbene neenakosti ni enotna. Ker v politični sferi ni soglasja kaj družbena neenakost je, prihaja do razlik v pogledih. Tako po mnenju nekaterih družbena neenakost ogroža stabilnost družbenega sistema in je kazalec družbene nepravilnosti, drug teoretski

pogled pa pravi, da je družbena neenakost nujna sestavina stabilnosti in evolucije družbenega sistema (Malnar 1996, 15). Med temi, ki vidijo potrebo po obstoju določenega obsega neenakosti v družbi, je tudi Rawls, ki meni da je neenakost potrebna, saj je edini način skozi katerega se lahko izboljšuje položaj najmanj privilegiranih. Zanj je tako družbena neenakost legitimna, saj ne krši načela družbene pravičnosti, vendar le v primeru da imajo od nje korist vsi člani skupnosti oziroma družbe. Tako je Rawls mnenja, da naj se odstranijo samo tiste neenakosti, ki posameznika postavljajo v slab položaj (Rawls v Malnar 1996, 23–24).

Avtorica Malnar glede družbene neenakosti razlaga, da je slednja sprejeta kot »legitimna posledica delovanja meritokratskega načela nagrajevanja na trgu. Prav tako je sprejeta potreba po obstoju vzporednega mehanizma države za omejevanje tako nastalih neenakosti, bodisi iz moralno-etičnih razlogov, bodisi zato, ker je to z vidika družbe kot celote bolj racionalna rešitev, saj omejuje potencial sodobnih konfliktov v njej« (Malnar 1996, 171).

Hkrati z družbeno neenakostjo se pri obravnavi socialne izključenosti Romov odpira tudi vprašanje neenakih razmerij moči v družbi, ki je v korelacijami z pripadnostjo romski kulturi prevladujoči razlog za družbeno izključenost posameznikov in romske skupnosti v določenem okolju. Večja kot je prikrajšanost in razmerje neenakosti, večja je meja med »nami« in »njimi«. Tako je skupinska identiteta definirana v odnosu med »nami«, kot normativno in privilegirano skupino in »njimi«, kot drugačno, izključeno in ranljivo skupino (Urh in Žnidarec-Demšar 2005, 49). Zaradi predpostavke o drugačnosti so posamezniki izključeni iz socialnih mrež, izključenost iz družbe pa to predpostavko naredi še bolj izrazito.

5 IZKLJUČUJOČI DISKURZI O ROMIH

Pogled v zgodovino bivanja Romov je prikaz družbenih praks, ki je v Romih videla »negacijo vseh osnovnih vrednot in določil, na katerih je temeljila dominantna morala« (Fraser v Repič 2006, 201). Pogled v zgodovino jasno kaže tudi kontinuiteto preteklih odnosov, ki predstavljajo kontinuiteto delitve in izključitve Romov iz prevladujoče družbene realnosti tudi danes. Na podlagi imaginarnih podob, ki so bile sprejete v širši družbi, Romi predstavljajo tuj element in ostajajo objekt diskriminacije, predsodkov, stereotipov in s tem anticiganizma tudi v sodobnih vrednostnih orientacijah.

5.1 ANTICIGANIZEM

Anticiganizem (iz angleških besed anti-Gypsyism in anti-Tsiganism)⁸ je ideološka praksa, ki označuje etnično sovraštvo do Romov (Urh 2003, 160), ki se je skozi stoletja oblikovalo na podlagi zgodovinske diskriminacije, boja za ohranitev moči dominantne družbe (Nicolae 2007, 27) in njihovih obstoječih vzorcev obnašanja ter na podlagi negativnega stereotipiziranja povezanega s statusom manjvrednosti.

Anticiganizem je zapleten družbeni pojav, ki je hkrati podoben in različen z antisemitizmom in ksenofobijo⁹ (Urh 2003, 160), specifična oblika rasizma, ideologija rasne večvrednosti, oblika dehumanizacije in institucionalnega rasizma. Kot poseben tip rasistične ideologije¹⁰ se manifestira skozi nasilje, sovražni govor, izkoriščanje in diskriminacijo. Vendar pa anticiganizem ni le družbeni konstrukt sovraštva do Romov, ampak se odraža tudi kot oblika lažne zavesti s strani Romov samih. Precejšnje število Romov namreč zanika svoje korenine v poskusu izoginitve socialni stigmatizaciji povezani z romsko identiteto (Nicolae 2007, 21–27), s čimer želijo preprečiti družbeno distanco in izoliranost v odnosu do družbe.

Ločenost od okoliške družbe je posledica konfliktne interakcije med Romi in Neromi¹¹, ki netoleranten, nespoštljiv in sovražen odnos uporabljajo kot opravičilo za diskriminatorna dejanja in rasistične in/ali šovinistične oblike nestrpnosti. Tako z vzdrževanjem podob o drugačnosti ustvarjajo in vzdržujejo lastno podobo o sebi ter potrjujejo lastno nacionalno identiteto. Takšne prakse pa jim omogočajo prikrito diskriminacijo ter simbolno in družbeno marginalizacijo Romov (Repič 2006, 198–209).

Tako že stoletja Rome in njihovo enodimenzionalno podobo družba konstruira kot »Druge«, saj v družbeni percepciji sveta ne ustrezajo splošno sprejetim in družbeno zaželenim oblikam norm in vrednot (Urh 2003, 161–162). Proces negativnega razlikovanja med kategorijama *Mi* in *Drugi* lahko privede do dehumanizacije, ki je osrednji element anticiganizma.

⁸ Med seboj se ne razlikujeta po pomenu, temveč po rabi. Anti-Gypsyism se najpogosteje uporablja na mednarodni ravni (Liégeois 2009, 355), saj se mnogim zdi raba besede anti-Tsiganism, zaradi njene slabšalne narave in dejstva, da izhaja iz diskriminatornega izraza Cigan, nesmiselna (Marjanović 2009, 9).

⁹ Anticiganizem se razmejuje od antisemitizma po tem, da ne temelji na religiji, ampak izraža konfliktne odnose Romov z okolico. Od ksenofobije pa se loči po tem, da Romi v okviru anticiganizma ne veljajo za tujce, ampak za t. i. poznane »druge« (Urh 2003, 160).

¹⁰ Anticiganizem je rasistična ideologija, saj veliko ljudi, ki še nikoli ni bilo v socialni interakciji z Romi, te zavrača zgolj na podlagi pripisanih kulturnih stereotipov (Nicolae 2007, 26).

¹¹ Drugi oziroma tisti, ki niso Romi.

5.1.1 DEHUMANIZACIJA

Dehumanizacija je družbena kategorizacija, ki marginalizirane skupine obravnava in dojema kot manjvredne in kot »druge«, oziroma kot tiste, ki »ne pripadajo« (Nicolae 2007, 22). Pri takem poimenovanju je zanikana edinstvenost človeka in njegova osebnost (Haslam 2006, 256). Tako proces dehumanizacije marginaliziranim skupinam odvzame človeške vrednote in dostojanstvo. In ker so moralno neupravičeni do človekovih pravic, se pojavi znižan občutek osebne izpolnitve in stanje nemoči (Nicolae 2007, 23). Takšna dehumanizacija se kaže kot upravičen mit, ki opravičuje žaljiv odnos večinske družbe do Romov in njihovo manjvrednost. V okolju ustvarjena negativna podoba in zoževanje romske skupnosti na njeno »ciganskost« (Informacijski urad Sveta Evrope 2009, 23) pa večinski družbi služi za potrjevanje njene lastne moralne in kulturne večvrednosti.

Na podlagi negativnega odklonilnega odnosa dominantne skupine oblikujejo lastne socialne reprezentacije diskriminiranih socialnih skupin, to pa pomeni, da imajo predsodki in njihova diskurzivna narava v takšnih družbah veliko vlogo pri konstrukciji in rekonstrukciji družbenih razmerij med posamezniki in skupinami (Mikolič 2009, 45–48).

5.2 SIMBOLNA KONSTRUKCIJA DRUGIH

Današnje razumevanje predsodkov in stereotipov je dediščina številnih konceptualnih, epistemoloških in metodoloških sprememb znotraj znanstvenih disciplin (Kuran 2010, 90).

Avtor pojma, Lippman, je stereotipe opisal kot selektivne, samoizpolnjujoče in etnocentrične sodbe, ki konstituirajo pristransko in neustrezno predstavo sveta okoli nas. Na ta način stereotipi, kot rezultat poenostavljanja, obvladujejo kompleksno stvarnost (Ule 2004, 159–160). Stereotipizacija je torej kategorizacija stvarnosti, v kateri pripisujemo lastnosti ljudem na podlagi njihove skupinske ali kulturne pripadnosti, in ne na podlagi njihovih individualnih značilnosti (Ermenc 2009, 21). Posamezniku se torej na osnovi izkrivljenih predstav in sodb pripiše splošna lastnost skupine (Kuran 2010, 90). Takšno stereotipno opisovanje ljudi na podlagi skupinske pripadnosti vodi do dveh tipičnih napak v pripisovanju: ljudi obravnavamo tako, da so bolj podobni članom skupine, ki ji pripadajo, in bolj različni od članov drugih skupin. Takšno zaznavanje pa je nujno pristransko in diskriminatorno, saj skupini, ki ji

pripadamo, dodelimo boljši in ugodnejši položaj glede na druge skupine (Ule 2004, 160). Gre torej za »skrajno zgoščene simbole kolektivne identifikacije« (Brumen v Repič 2009, 208) ali kot menita Katz in Braly (v Ule 2004, 93) za posplošene kolektivne predstave ljudi o drugih ljudeh.

Tajfel (v Ule 2004, 163) navaja pet funkcij, ki jih stereotipi izpolnjujejo:

- Kognitivna funkcija: stereotipi vplivajo na splošne predstave o svetu, s tem pa pripomorejo k redukciji heterogenosti sveta.
- Motivacijska funkcija: stereotipi ohranjajo in reprezentirajo družbene vrednote.
- Normativna funkcija: stereotipi ustvarjajo skupinske norme in prepričanja.
- Razlagalna funkcija: stereotipi razlagajo družbene pojave.
- Razlikovalna funkcija: stereotipi ohranjajo razlike med skupinami v korist tiste skupine, ki ji pripadamo.

Stereotipi so tako sredstvo za racionalizacijo obstoječih socialnih razlik (Ule 2004, 162). Tako jih v kontekstu medskupinskih in medkulturnih razlik in podobnosti Allport in Tajfel (v Ule 2004, 159) razumeta kot produkt socialne kategorizacije, ki spodbuja družbene predsodke.

Predsodki so predstave, sodbe in načini mišljenja, ki se izražajo in potrjujejo v družbenem življenju posameznikov. Običajno temeljijo na odklanjanju in sovražnosti do drugih oziroma drugačnih, torej na t. i. negativni socialni reprezentaciji diskriminiranih ali marginaliziranih skupin (Ule 2005, 33–34).

Večina danes obstoječih teoretskih opredelitev predsodkov izhaja iz Allportove opredelitve, ki je predsodek definiral kot »neutemeljeno slabo mišljenje o drugih« (Allport v Kuran 2010, 90). Pri razlagi pomena in vloge predsodkov se naslanjam na teoretsko usmeritev Nastran-Uletove, ki predsodke razume kot mikroideologije¹² vsakdanjega sveta posameznikov in konkretnih družbenih skupin (Ule 2005, 38). Vsakdanji svet in vsakdanje interakcije z drugačnimi kot smo »mi« tako predstavljajo temeljno polje delovanja in razvoja predsodkov (Ule 2005, 27).

¹² Za razliko od makropraks (religije, politike, mitologij), mikroideologije niso vezane na državne institucije ali kot pravi Althusser, na ideološke aparate države, temveč na vsakdanji svet. So neformalne institucije, ki prevajajo določene stvarne odnose neenakopravnosti, dominacije in razmerja podrejenosti med družbenimi skupinami (Ule 2005, 28).

Allport (v Ule 2000, 181) je predpostavil, da ljudje svoje predsodke izražamo v petih hierarhično razvrščenih kategorijah obnašanja. Prvi način izražanja predsodkov je **opravljanje** in zbijanje šal na račun drugačnosti posameznih skupin. Odklonilen odnos do drugačnosti ustvarja socialno distanco do pripadnikov drugih skupin, ki se kaže kot potreba po **izogibanju** medsebojnim odnosom ali intimnim zvezam. Naslednji način izražanja predsodkov je **diskriminacija**, ki posameznim skupinam onemogoča dostop do splošnih dobrin, kot so neenake možnosti izobraževanja, zaposlovanja ipd., s čimer so jim odvzete temeljne človekove pravice. **Nasilje** kot ogrožanje in onemogočanje normalnega življenja manjšin (npr. prepoved vstopa v javne institucije, fizični napadi ipd.), predstavlja četrti način izražanja predsodkov. Zadnji način izražanja sovraštva in negativnih predsodkov pa je skrajna in ekstremna oblika fizičnega nasilja, preganjanja, iztrebljanja – **genocid**.¹³

Predsodkov, ki se izražajo preko šal, vsakdanjega govora, fraz, dvoumnosti in podobno se pogosto ne zavedamo in jih ne opazimo, saj se nam zdijo nekaj povsem vsakdanjega. Vendar lahko predsodki kaj hitro postanejo družbeno vezivo množic. Epidemična razsežnost takšnih predsodkov je agresija, ki predsodke uporablja kot opravičilo za vsakdanja diskriminacijska dejanja in za nespoštljiv, netoleranten ali prezirljiv odnos do drugih oziroma drugačnih (Ule 2005, 27).

Antipatija do določenih družbenih skupin se v postmoderni družbi izraža posredno in na bolj prikrit ter simbolen način. Če so ljudje nekdanj predsodke izražali v neposrednih stikih z drugimi družbenimi skupinami, se danes namesto odkritega in agresivnega zavračanja teh skupin predsodki kažejo skozi izogibanje stikov z njimi, torej v pasivnem odklanjanju in ignoriranju. Posamezniki in dominantne skupine so namreč prešibke, da bi lahko odkrito izrazile čustva do drugih skupin, zato svoje predsodke zamenjujejo s prikritimi in posrednimi oblikami, ki se kažejo v izogibanju stikov z nezaželenimi etničnimi manjšinami, tihim prezirom in nezanimanjem do njihove drugačnosti (Ule 2005, 21–25). »Tako se diskriminacija z območja zavestno oblikovanih predstav in vrednotenj seli na območje nejasnih in nezavednih občutkov in čustev, ki se omejujejo na sfero zasebnosti« (Mikolič 2009, 46). Odklonilen odnos in socialna distanca do pripadnikov drugih skupin temelji torej bolj na favoriziranju pripadnikov svoje skupine kot pa na diskriminaciji drugih, na ta način pa

¹³ Opravljanje in izogibanje, kot posledica socialne distance med nami in njimi, sta razširjeni v vseh skupnostih. Diskriminacija, nasilje in genocid pa so družbeno organizirane množične pojave (Allport v Ule 2000, 181).

poudarja večvrednost dominantne skupine nad marginalno skupino (Ule 2005, 24). Takšni predsodki torej niso zgolj skupki slaboumnih in nasilnih fraz o drugačnih, temveč so predvsem argumentativne strategije, ki želijo doseči strinjanje tudi pri žrtvah predsodkov. Cilj predsodkov namreč ni več neposredno izključevanje ali povzdigovanje vrednosti lastne subkulture, temveč pritisk, da bi tudi »drugi« sprejeli govorico nas o »njih« kot svojo lastno govorico (Ule 2005, 38).

Predsodki živijo od polarizacij, od povečanja razlik med »nami« in »njimi« s tem, da naredijo te razlike za upravičene in naravne. S tem opravičujejo izkoriščanje marginalnih skupin in konkretnih razmerij moči, torej racionalizirajo in legitimirajo obstoječi *status quo* v družbi (Ule 2005, 29).

Predsodki so podlaga konstruiranju pozitivne osebne socialne identitete posameznika in kolektivnih praks skupin ter negativne identitete manjšinske skupine (Erjavec in drugi 2000, 19). Vendar pa nevarnost predsodkov ni v njihovi iracionalnosti, temveč v vrednostnih ocenah ne samo tistih, ki imajo predsodke, ampak tudi tistih, ki so žrtve predsodkov. Ko tisti, nasproti katerim so predsodki usmerjeni, te prevzamejo kot del njihove samopodobe, pride do t. i. »samoizpolnjujoče se napovedi«. Žrtve predsodkov tako s svojim obnašanjem opravičujejo predsodke, tisti ki izraža predsodke pa na ta način dobi argumente za svoja dejanja (Ule 2005, 39).

Večinska družba s pripisovanjem stereotipnih kulturnih značilnosti Rome konstruira kot *druge*. Ker je njihova drugačnost negativno ovrednotena in dokončna, so Romi tudi danes, na podlagi stereotipov in predsodkov, nosilci številnih vrednostnih oznak¹⁴. S tem izgubijo individualno podobo, saj jih družba ne obravnava kot konkretne posameznike, ampak kot pripadnike etnične skupnosti.

Iz predsodkov in stereotipov izhajajoča podoba Romov je v družbeni realnosti osnova diskriminacije, vendar kot taka ne vodi v diskriminacijo. Posamezni ljudje namreč lahko imajo predsodke do določene skupine, vendar pri tem ni nujno, da v skladu z njimi tudi ravnajo.

Najpogosteje so nedopustni diskriminaciji v širšem smislu podvržene ranljive, stigmatizirane in marginalizirane družbene skupine, ki so jim kršene pravice do nediskriminacije. V našem

¹⁴ Romi so kulturna grožnja veljavnemu redu; ne spoštujejo poštnega življenja; so zločinci, lopovi in lenuhi, ki prosjačijo in kradejo; živijo na račun drugih (Repič 2009, 197); so umazani in nasilni itd..

primeru so to pripadniki romske skupnosti. Odrinjeni na obrobje družbenega življenja se srečujejo z marginaliziranim, neenakopravnim in diskriminatornim odnosom dominantne družbe, ki je poglavitni razlog romske izključenosti. Ta pa se izraža tudi v težavah pri vključevanju romskih otrok v izobraževalni sistem.

5.3 DISKRIMINACIJA

Etimološko gledano je diskriminacija »vrednostno negativno razlikovanje med ljudmi, ki povzroča neupravičeno oziroma pretežno ali splošno družbeno nezaželeno neenakost med njimi« (Cerar v Bošnjak in drugi 2005, 23). Diskriminacija je torej proces, ki na podlagi narodnosti, rase, spola ipd., neupravičeno ustvarja manj ugodne pravne, politične, ekonomske, vzgojno-izobraževalne in socialne položaje posameznikom ali družbenim skupinam. Na podlagi razlik in konotacij *boljše* ali *slabše* se ustvarja neenakopraven odnos med nosilci razlik, zaradi česar jim je onemogočeno uresničevanje in uveljavljanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin. Glavni imenovalec diskriminacije je t. i. proces drugačenja. »Vzpostavitev Drugega (v binarni igri moči med »mi« in »oni«) pomeni, da tiste, ki niso »mi«, prepoznamo kot kategorično drugačne. V tej drugačnosti pa je vedno potencialno skrita tudi možnost hierarhizacije (»mi« smo več kot »oni«)« (Kuhar 2009, 128).

Omejevanje svobode in manj ugoden položaj posameznikov v primerjavi z drugimi nima negativnih učinkov le na diskriminirano osebo ali skupino, pač pa na različnih področjih prizadene celotno družbo. Tako na primer diskriminacija na področju šolstva posameznikom onemogoča doseg enake stopnje znanja in sposobnosti, kar posledično vodi do diskriminacije na področju zaposlovanja in dostopa do dobrin in storitev. Nastaja socialna neenakost, ta pa ogroža politično stabilnost družbe (Cigler in Bukovec 2007, 55). Tako v sodobni družbeni teoriji diskriminacija prevzema izključno vrednostno negativni pomen, saj označuje neupravičeno razlikovanje med družbenimi skupinami. To pa ne pomeni, da diskriminacija v določeni perspektivi ne more biti vrednostno pozitivna, torej koristna in pravična (Cerar v Bošnjak in drugi 2005, 22).

Posamezniki so v socialnih situacijah in okoliščinah v primerjavi z večino v neenakopravnem položaju. Za ublažitev razkoraka med skupinami so si države umislile različne ukrepe, torej t.

i. pozitivno diskriminacijo¹⁵, katere cilj je odpravljanje posledic preteklih negativnih diskriminacij ter uveljavljanje bolj sorazmerne zastopanosti in socialne integracije posameznikov iz ogroženih skupin na vseh področjih družbenega življenja. Posebne pravice, ki jih posamezniki pridobijo, so namenjene doseganju enakega osnovnega izhodišča, torej prispevajo k preprečevanju ekonomske, politične in socialne marginalizacije in izključenosti najšibkejših članov družbene skupnosti (Flander 2004, 99–101). Njen interes je tako zmanjševanje družbene neenakosti in spodbujanje enakih možnosti na področju vzgoje in izobraževanja¹⁶ (Cerar v Bošnjak in drugi 2005, 34). V navedenem smislu je pozitivna diskriminacija torej pomemben instrument za uveljavljanje dejanske enakopravnosti in pravičnosti v družbi.

¹⁵ Termina pozitivna diskriminacija in prednostno obravnavanje sta se uveljavila predvsem v pravni terminologiji.

¹⁶ Primer pozitivne diskriminacije na področju izobraževanja romskih otrok: vsak Rom ali Romkinja, bi v primeru študija na univerzi, dobil/a štipendijo, kar za Nerome seveda ne velja (Krek v Cigler in Bukovec 2007, 14).

6 IZOBRAŽEVANJE ROMSKIH OTROK

Enakost posameznika in njihovo nediskriminatorno obravnavanje imata na področju izobraževanja velik pomen, še posebej tedaj ko ima izobraževalna institucija oziroma posameznik, ki v njej deluje, opravka s posameznikom, ki odstopa in ga zato preostala družba dojema kot »drugačnega«. Na podlagi negativno ovrednotene drugačnosti strokovni delavci skozi naracijo o romskih učencih in z opisovanjem njihovih slabih lastnosti, ki temeljijo iz predsodkov in stereotipov ustvarjene podobe, »podajajo predstavo o Nas kot pripadnikih večine in o Njih kot pripadnikih manjšine« (Lamberger Khatib in drugi 2006, 222).

6.1 IZOBRAŽEVANJE ROMSKIH OTROK NA SLOVENSKEM

Romi so se kot nomadsko ljudstvo na slovenskih tleh pojavili v 14. stoletju. Po trenutnih ocenah v Sloveniji živi med 7.000 in 12.000 Romov, kar predstavlja okoli 0,5 odstotka celotnega prebivalstva. Vendar pri tem ne gre zanemariti dejstva, da to niso zanesljivi podatki, saj se jih ob popisih le malo opredeli za romsko narodnost. Glede na bivalne in socialno ekonomske razmere je razvidno, da Romi živijo v revščini, posledica te pa je socialna izključenost na področjih izobraževanja, zaposlovanja in nastanitve (Avsec v Mikuš Kos 1999, 101–103).

6.1.1 VZGOJNO-IZOBRAŽEVALNA TEMATIKA

Razprav o vzgoji in izobraževanju romskih otrok na ozemlju današnje Slovenije pred drugo svetovno vojno skorajda ni bilo. Tako je prva podlaga za strokovno pedagoško reševanje vprašanja integracije romskih otrok v Sloveniji bila dana šele leta 1972, ko je sistematično in organizirano skrb za vzgojo in izobraževanje romskih otrok prevzela država (Avsec v Mikuš Kos 1999, 101–103).

Država je dolgo imela odklonilen odnos do izobraževanja romskih otrok. Ta odnos se je kazal predvsem v prepričanju, da je za šolanje romskih otrok potrebna ustanovitev posebne šole in posebnih internatov, v katerih bi romski otroci ostali do konca šolskega procesa (Tancer

1994). In še danes lahko zasledimo takšna in podobna mnenja, na primer v prešolanju romskih otrok na druge šole.

Po zaslugi povečane strokovne angažiranosti zavodske pedagoške službe pri reševanju problematike izobraževanja romskih otrok je po letu 1972 prišlo do številnih premikov.

Leta 1996 so bile v šolsko zakonodajo prvič vključene pravne podlage za posebne pogoje izobraževanja romskih otrok: to so Zakon o financiranju vzgoje in izobraževanja (Uradni list RS, št. 12/969), Zakon o vrtcih (Uradni list RS, št. 12/969) in Zakon o osnovni šoli (Uradni list RS, št. 12/969) (Brezovšek 2008, 5). Tako je danes po zadnjih podatkih iz leta 2005/2006 v osnovno šolo vključenih okoli 1.600¹⁷ romskih otrok.

6.2 SPECIFIČNI PROBLEMI PRI IZOBRAŽEVANJU ROMSKIH OTROK

»Specifični problemi pri izobraževanju romskih otrok kažejo na fizični, izobraževalni in socialni vidik izključenosti romskih otrok iz izobraževanja« (Macura-Milovanović 2006, 19).

Vključevanje romskih otrok v vzgojno-izobraževalni sistem je zelo specifično. Ena najbolj pogostih ovir, s katero se srečujejo romski otroci, je pomanjkljivo poznavanje slovenskega jezika (Avsec v Mikuš Kos 1999, 107). Oteženo razumevanje in izražanje v slovenskem jeziku jim onemogoča sodelovanje v vzgojno-izobraževalnem procesu, in, ker osvajajo nova znanja prek njim tujega jezika so zato manj uspešni kot jim to dovoljujejo njihove intelektualne sposobnosti¹⁸ (Škof v Levičnik 1990, 12–13). Nepoznavanje jezika in posledično nerazumevanje učnih vsebin jih tako postavlja v neenakopraven položaj že pri vstopu v šolo, zato so že od samega začetka obravnavani drugače (Lamberger Khatib in drugi 2006, 226).

Slabo obvladovanje uradnega jezika je posledica nizke stopnje vključenosti romskih otrok v sistem predšolske vzgoje, zato je za zmanjšanje potencialne izključenosti romskih otrok bistvenega pomena vključevanje le-teh v predšolsko vzgojo. Otroci imajo v sistemu predšolske vzgoje namreč možnost, da se postopoma navajajo na socialno okolje, pridobijo znanje za učenje slovenskega jezika in zanemarijo vedenje o neromskem svetu, ki ga

¹⁷ Po podatkih Ministrstva za šolstvo in šport je bilo v obvezno osnovnošolsko izobraževanje, v redne oddelke, vključenih 1.500 otrok in 140 otrok v prilagajene oddelke (Statistični urad RS).

¹⁸ Tako npr. v letu 2010 od 70 vpisanih romskih otrok v Kerinovem Grmu devetletne osnovne šole ni končal niti en Rom, v letu 2009 pa sta bila uspešna le dva učenca (Zore in Rajšek 2011).

prinesejo iz domačega okolja, ter ki je v veliki meri povezan z negativnimi izkušnjami in nezaupljivostjo njihovih staršev. Dvig socialnega kapitala je običajno mogoč zunaj romskega naselja, v urbanem okolju. Za vstop in bivanje v urbanem okolju pa je potrebno pridobiti ustrezno izobrazbo, kar je na primeru romskih otrok, zaradi takšnih in drugačnih dejavnikov težje, kot pri neromskih otrocih. Potrebne so torej izobraževalne strategije, »ki se bojujejo proti diskriminaciji in predsodkom ter hkrati spodbujajo kulturno izmenjavo in obogatitev, da se lahko okrepi socialna kohezija, izboljšajo enake možnosti in razvije socialni kapital« (EUMC 2006).

Ovire predstavljajo tudi drugačne materialne, socialne in kulturne razmere, v katerih živijo romski otroci. Upoštevati je potrebno »njihovo kratkotrajnejšo sposobnost pozornosti in vztrajnosti ter posebnosti, ki izhajajo iz njihove pripadnosti romski skupnosti, predvsem njihovo večjo potrebo po gibanju in bivanju na prostem« (Tancer 1994, 84). Vendar t. i. *romska narava* ni ključni razlog za neuspehe romskih otrok. Po mnenju Hrženjaka (v Lamberger Khatib in drugi 2006, 230) se težje učijo iz dveh družbeno-kulturnih razlogov, in sicer zato, ker se ob prehodu iz ločenih v integrirane razrede, zaradi nepoznavanja jezika težje vključujejo v njim tuje okolje, in ker prihajajo iz za učenje nespodbudnega okolja¹⁹.

Integracijo romskih otrok v vzgojno-izobraževalni sistem zraven omenjenih dejavnikov ovira tudi nenehna izpostavljenost romskega otroka izkušnjam zavračanja. Romi namreč pri neromskih otrocih niso sprejeti, zato so izključeni iz vsega dogajanja v razredu, običajno sedijo ločeno od ostalih, se izogibajo skupinskih dejavnosti ipd. (Avsec v Mikuš Kos 1999, 108).

Ker je konfliktnost ali ignoriranje praviloma edina socialna interakcija med romskimi učenci in Neromi, predstavljajo romski učenci praviloma vsem šolam problem. Učitelju namreč romski otrok v razredu predstavlja nujno zlo, njegova določena mera odpora pa nedvomno vpliva na mišljenje in reagiranje celotne oddelčne skupnosti ter tudi na odnos Neromov do romskih učencev v razredu (Avsec v Mikuš Kos 1999, 109). V raziskavi, ki sta jo opravili avtorici Pečekova in Lesarjeva je razvidna socialna distanca učiteljev do različnih skupin (Muslimani, Srbi, Albanci, Romi itn.) in med učitelji je največ tistih, ki v svoj razred ne bi sprejeli romskega učenca. Čeprav med razrednimi in predmetnimi učitelji ni statistično pomembnih razlik, avtorici kljub temu nakažeta na manjšo tolerantnost učiteljev razrednega

¹⁹ Jevtić (v Levičnik 1990, 26–27) pravi, da siromašno in premalo stimulatивно okolje povzroči primanjkljaj, ki ga merimo na področju otrokovega mišljenja.

pouka (Peček in Lesar 2006, 87). Ker je odnos učiteljev do socialnega statusa učencev pomemben dejavnik pri reproduciranju nepravilnosti v šoli, se upravičeno lahko vprašamo, kakšna je potem takem vloga takšne šole, kjer strokovni delavci s stereotipnimi predstavami pomagajo konstruirati negativno podobo romskih otrok.

Romski učenci se tako v procesu šolanja srečujejo z izgubo vztrajnosti, govorno zadržanostjo, nesproščenostjo, nemotiviranostjo za učenje, neuspešnostjo. Slednja, kot že rečeno, je predvsem posledica jezikovnih primanjkljajev, kar je ključni razlog za segregacijo romskih otrok v drugi tip šole.

6.2.1 SEGREGACIJA

Najbolj razširjena oblika segregacije romskih otrok je pošiljanje otrok v t. i. *posebne šole*, ki se uradno imenujejo »šole za otroke s posebnimi potrebami« (ali podobno). Na podlagi slabih izobrazbenih uspehov ter kulturne in socialne zanemarjenosti so vključeni v programe, ki so prilagojeni njihovim »posebnim potrebam²⁰«, zaradi slabše kakovosti in kvalitete pouka v teh posebnih programih pa takšna kategorizacija velja za neprimerno in diskriminatorno.

Razlikovanje v kvaliteti šolanja romskih in neromskih otrok je podkrepljeno z rasističnimi izjavami, »da je pri romskih otrocih uspeh že dosežen z minimalnim nivojem znanja, medtem ko so kriteriji za uspeh neromskih otrok višji« (Urh in Žnidarec Demšar 2005, 39), s čimer se poudarjajo in povečujejo sposobnosti neromskih otrok.

Druga oblika segregacije so posebni oddelki, ki se pogosto nahajajo v ločenih in neprimernih poslopih²¹. Dislociranost in neprimernost okolja vodita do izolacije tega oddelka in do medsebojnega neprepoznavanja, kar dodatno prispeva k potrjevanju manjvrednosti, ki posledično vodi do diskriminacije romskih otrok. Gre za homogene oddelke, ki so sestavljeni zgolj iz romskih otrok oziroma. za t. i. »čiste romske oddelke«. Učitelj v takem oddelku lažje prilagaja delo romskih otrok in ga hkrati na ta način tudi individualizira, vendar pa lahko kaj hitro izgubi kriterij za presojo lastnega dela in dela romske populacije (Levičnik 1990, 6).

²⁰ V navodilih za izvajanje programa osnovne šole za učence Rome v devetletno osnovno šolo so opredeljeni kot učenci s posebnimi potrebami (Peček in Lesar 2006, 37–39).

Segregacija romskih otrok poteka tudi v heterogenih oddelkih v okviru rednih šol. Kljub temu, da so romski otroci v teh oddelkih integrirani skupaj s slovensko govorečimi vrstniki, jih pri akademskih predmetih, kot so slovenski jezik, matematika in spoznavanje narave in družbe združijo, v posebno homogeno skupino in jih na ta način ločijo od neromskih vrstnikov (Lamberger Khatib in drugi 2006, 225–226). Učitelj ima v teh oddelkih manj možnosti za individualizacijo, saj veliko težje prilagaja delo romskim otrokom (Levičnik 1990, 6).

Uvrščanje otrok v skupine z različnimi oznakami (na primer »s posebnimi izobraževalnimi potrebami«, »z motnjami v razvoju«) v povezavi s pojavom revščine nakazuje še na nekatere druge vzroke izključenosti; na primer starši romskih otrok se pogosto ne zavedajo pomena izobraževanja, hkrati pa je prisoten tudi strah povezan s šolanjem.

6.2.2 NEGATIVNA IDENTITETA ROMSKIH OTROK

»Izobraževalna segregacija je prava katastrofa za romske otroke, njihovo samospoštovanje in dostojanstvo sta vsak dan slabša v kontekstu, ki zanje pomeni agresijo« (Garcia v Macura-Milovanović 2006, 25). Uvrščanje romskih otrok v posebne skupine z različnimi oznakami prinaša socialno zavračanje, nesprejemanje in nepotrditve; takšna kategorizacija delitve, ki romske otroke konstruira kot *druge*, pa širi negativno identiteto romskih otrok in negativno pojmovanje sebe. Tako je stopnja samospoštovanja, kot splošne komponente pojma o sebi, pri romskih otrocih precej nižja kot pri neromskih (Garcia v Macura-Milovanović 2006, 25).

Manjše samospoštovanje je mogoče razlagati z revščino, socialno izključenostjo ter s predsodki in stereotipi o Romih. Posebna skupina stereotipov je skupina predstav, ki se nanašajo na higienske navade (na primer »Romi smrdijo«). »Oviro« ki onemogoča enakovredno vključitev romskih otrok v oddelčne skupnosti, rešujejo na način, da romske otroke pred poukom umijejo in preoblečejo, kar pomeni, da so otroci že pred prihodom v razred stigmatizirani. Seveda tega ne počnejo z drugimi otroci iz podobnih socialno ogroženih skupin, čeprav morda ti v šolo prihajajo neurejeni ali zanemarjeni. Na ta način se večinska družba s pripisovanjem stereotipnih predstav o tem, da so vsi Romi umazani, postavi v položaj močnejšega, katerega dolžnost je vzdrževanje njihove higiene, s čimer jih po njihovem mnenju civilizirajo (Lamberger Khatib in drugi 2006, 223–224). Družba tako s

takšnimi mehanizmi zaznamovanja ustvarja negativno identiteto romskih otrok, ki se jo ti še pre pogosto boleče zavedajo.

6.3 DISKRIMINACIJA PRI IZOBRAŽEVANJU ROMSKIH OTROK – MIT ALI RESNIČNOST?

Kljub temu da Strategija za izobraževanje Romov²² iz leta 2004 zavrača ločevanje v izobraževanju in kategorizacijo romskih otrok kot učencev s posebnimi potrebami²³, je slika družbene realnosti drugačna.

V javnem diskurzu najbolj odmeven model segregiranega šolanja je t. i. »bršljijski primer«, ki je predvideval ločene romske in neromske učne skupine, pri čemer je bil bistven poudarek na nižjem in slabšem znanju romskih otrok²⁴ (Urh in Žnidarec Demšar 2005, 39). Model ločenega šolanja romskih otrok je naletel na kritike s strani 33 doktorjev znanosti, Združenja ravnateljev osnovnih šol, komisar za človekove pravice pri Svetu Evrope pa je model označil kot »korak nazaj od dosežene stopnje integracije«. Čeprav je bil »bršljijski primer« edinstven in začasen (iztekel se je leta 2008), Petrovčič opozarja, da poučevanje romskih otrok v ločenih oddelkih v praksi še vedno živi, kot primer pa navede Osnovno šolo Frana Metelka Škocjan. V omenjeni osnovni šoli romske otroke ločujejo od neromskih otrok na podlagi predznanja, ki v praksi služi kot idealen izgovor za poučevanje romskih otrok v posebnih oddelkih, ločenih od ostalih (Petrovčič 2011). Ker podobnosti s formulacijo iz bršljijskega modela v omenjeni šoli ni mogoče spregledati, se lahko upravičeno vprašamo ali je obljuba, da se tak model segregiranega šolanja ne bo nikoli več ponovil, zgolj utvara.

²² Strategija za izobraževanje Romov predvideva številne aktivnosti in cilje za učinkovitejše vključevanje romskih otrok v sistem vzgoje in izobraževanja na vseh ravneh: vzpostavljanje zaupanja v šolo in odprava predsodkov, nesegregacija in oblikovanje nehomogenih oddelkov, različne oblike učne pomoči, vključevanje romskih otrok v predšolsko vzgojo vsaj dve leti pred pričetkom osnovne šole, tj. najpozneje s štirimi leti itn. (Brezovšek 2008, 60).

²³ Učenčeva šolska neuspešnost ali specifičnost romske kulture ne smeta biti osnova za usmerjanje otrok v prilagojene programe.

²⁴ Opisani model izobraževanja je primer posredne diskriminacije.

7 NAMESTO ZAKLJUČKA

»Vse od svojega osnovanja v 18. stoletju je nastanek in razvoj javnega šolstva povezan s vzpostavljanjem učinkovitega nadzora družbe, z vidika posameznika pa igrajo šole pomembno vlogo pri določanju njegovih življenjskih možnosti« (Peček in Lesar 2006, 1). Slovenska osnovna šola z vidika romske etnične skupine ne zagotavlja upoštevanja načela poštenih enakosti možnosti, saj ne omogoča pouka, ki bi učencem zagotavljal kompenzacijo razlik, hkrati pa jim ne omogoča ohranjanja njihovega jezika in kulture, kar predstavlja oviro pri grajenju njihove identitete. Romski učenci trenutno nimajo znotraj šolskega sistema nobenih formalnih možnosti za učenje materinščine, saj v programu ni nobenega predmeta, ki bi jim to omogočal.

Omenjeni dejavniki vplivajo na učni uspeh romskih otrok, ki je slabši kot uspeh povprečnega učenca. Posledično slab uspeh vodi do slabših možnosti za nadaljnje izobraževanje, pojavljajo pa se tudi občutki podrejenosti, apatije, negotovosti, odtujenosti, nižjega spoštovanja. Kako lahko torej izobraževalni sistem zmanjša obseg reproduciranja družbene neenakosti? V prvi vrsti bi bilo potrebno za učence iz kulturno in socialno manj spodbudnih okolij organizirati dodatne dejavnosti, ki bi nadomestile socializacijski primanjkljaj in prekinile začarani krog šolskega neuspeha. Potrebna je opustitev rigidnih politik grupiranja učencev in izključevanje romskih učencev iz rednih razredov. Pri tem šola namreč upošteva zgolj neuspešnost in vedenjsko problematiko, zanemarja pa prave vzroke neuspešnosti, kot so diskriminacija, revščina, specifična kultura, jezikovni primanjkljaj in dvojni kulturni vpliv. Družina in širše družbeno okolje (šola) v mnogih primerih namreč nista skladna socializacijska in vzgojna dejavnika, zato lahko trdimo, da zmožnost za učenje ni tista edina lastnost, ki bi posameznega otroka postavljala v položaj »drugačnosti«.

Vzgojna praksa v današnji šoli naj bi delovala v smeri razumevanja kulturne različnosti. Potrebno se je torej soočiti z razlikami (enakost namreč ne sme pomeniti brisanja individualnih razlik), saj lahko le na ta način pridemo do novih rešitev, ki temeljijo na spoštovanju pravic vseh članov družbe. Potrebna je torej socialna, etična in kulturna ozaveščenost in strpnost do drugačnih. Pomen slednje je zelo velik, saj nosi družbene učinke socialnega kapitala, v našem primeru so to učinki na rob družbe potisnjeni romski skupini, ki so ji kršene pravice do nediskriminacije. Zaradi nenehnega izpostavljanja romskih otrok izkušnjam zavračanja v šoli, je posledično zaupanje romskih otrok do neznancev majhno.

Počutijo se namreč nezaželene, nesposobne, sramujejo se samih sebe, pri pouku pa so pasivni saj se ne želijo izpostavljati. Zaradi nizkega zaupanja se odzivajo z veliko stopnjo fizične agresivnosti, kar pa vodi le še do večjega nesprejemanja in zavračanja. Posledica tega pa je omejen dostop do resursov (izobraževanje), ki je kontroliran s strani udeležencev socialnega omrežja – šole in strokovnih delavcev, ki s stereotipnimi predstavami konstruirajo negativno podobo romskih otrok in s tem povečujejo nepravilnost v šoli. Glede na zaključke, dobljene skozi raziskovanje, lahko postavljeno hipotezo, da izobraževalni sistem ne zmanjšuje obsega reproduciranja družbenih neenakosti, potrdim.

Pozornost sodobnih družb je tako potrebno usmeriti v procese, ki bodo postopno zrahljali stereotipe, ki izvirajo iz globoko zakoreninjenih predsodkov, na katere se pogosto pozablja. Prizadevanja o odpravi predsodkov pa mora spremljati tudi ozaveščanje o univerzalnosti človekove pravice do izobraževanja, nediskriminacij ter pripravljenost dominantne družbe, da sprejme drugačnost romske skupnosti.

Nobeno naše dejanje ne more spremeniti preteklosti, toda vsaka najmanjša stvar, ki jo naredimo spremeni prihodnost.

(Brilliant 2010)

8 LITERATURA

Adam, Frane in Borut Rončević. 2004. Razvojni potencial socialnega kapitala: Slovenija v evropskem kontekstu. *Družboslovne razprave XX* (46/47): 219–237.

--- in Matevž Tomšič. 2004. *Družbena kohezivnost*. Dostopno prek: <http://www.slovenijajutri.gov.si/fileadmin/urednik/dokumenti/dkoh.pdf> (7. januar 2011).

Blazinšek Alenka, Andreja Luštek, Špela Gorjan in Urša Rozman. 2011. *Socialni kapital in mladi*. Ljubljana: Salve d.o.o.

Brezovšek, Marjan. 2008. *Reševanje romske problematike v Sloveniji s poudarkom na socialni inkluzivnosti Romov v šolski sistem: končno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Brilliant, Ashleigh. 2010. *Izreki o spremembah I*. Dostopno prek: <http://www.genspot.com/blog-24956/izreki-o-spremembah-i.aspx> (29. avgust 2011).

Cerar, Miro. 2005. Nekateri (ustavno) pravni vidiki načela nediskriminacije. V *Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje*, ur. Dean Zagorac, 21–54. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Cigaler, Tina in Branka Bukovec. 2007. *ROMI – med pozitivno in negativno diskriminacijo*. Zapis okrogle mize in razprave. Novo mesto: Društvo za razvijanje prostovoljnega dela Novo mesto.

Dragoš, Srečo in Vesna Leskošek. 2003. *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Drenik, Simona. 2008. Mednarodne pobude in aktivnosti s področja izobraževanja za človekove pravice. V *Vzgoja in izobraževanje za človekove pravice: predstavitev različnih pogledov na vzgojo za človekove pravice*, ur. Erika Rustja, 29–51. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

Erjavec, Karmen, Sandra B. Hrvatin in Barbara Kelbl, ur. 2000. *Mi o Romih: Diskriminatorski diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute–Slovenija.

Ermenc Skubic, Klara. 2009. *Interkulturalnost v pedagogiki*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

EUMC. 2006. *Romi in Travellerji v javnem izobraževanju*. Dostopno prek: http://fra.europa.eu/fraWebsite/material/pub/ROMA/EUMC_2006_00350001_SL_REV.pdf (16. februar 2011).

Flander, Benjamin. 2004. *Pozitivna diskriminacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Goffman, Erving. 2008. *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.

Haslam, Nick. 2006. Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review* 10 (3): 252–264.

Janko Spreizer, Alenka. 2002. *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis.

Informacijski urad Sveta Evrope. 2009. *Dosta! Dovolj!: osvobodimo se predsodkov, spoznajmo Rome!* Ljubljana: Informacijski urad Sveta Evrope v RS, Urad vlade RS za narodnosti.

Jezernik, Božidar. 2006. »Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi«. V *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*, ur. Božidar Jezernik, 7–32. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Južnič, Stane. 1993. *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kuhar, Roman. 2009. *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kuran, Manuel. 2010. Genealogija rasnih predsodkov s stališča socialne nevroznanosti. *Psihološka obzorja* 19 (2): 89–106.

Lamberger Khatib, Maja, Tatjana Pezdir in Kristina Toplak. 2006. »Bi moral biti nek poseben Rom, da bi si želel izobrazbe«: o romskih otrocih v Osnovni šoli Leskovec pri Krškem. V *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*, ur. Božidar Jezernik, 219–231. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Levičnik, Irena. 1990. *Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

- Liégeois, Jean-Pierre. 2009. *Romi u Evropi*. Zagreb: Ibis grafika za hrvatsko izdanje.
- Macura-Milovanović, Sunčica. 2006. *Otroci iz Deponije: pedagoški vidiki vključevanja romskih otrok v izobraževalni sistem: analiza akcijskega eksperimenta*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Malnar, Brina. 1996. *Zaznava družbene neenakosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Marjanović, Ivana. 2009. Boj proti antirominizmu kot del procesa dekolonialnosti Evrope. *Reartikulacija* (7): 9–10.
- Medica, Karmen. 2004. Identitetna pojmovanja – med lokalnim in globalnim. *Monitor ISH VI* (1): 139–151.
- Mikolič, Vesna. 2009. Medkulturni dialog v večetničnem prostoru. V *Mednarodna konferenca – Izobraževanje za medkulturni dialog*, ur. Liana Kalčina, 44–54. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
- Mikuš Kos, Anica, 1999. *Različnim otrokom enake možnosti*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
- Nicolae, Valeriu. 2007. Towards a Definition of Anti-Gypsyism. V *Roma Diplomacy*, ur. Valeriu Nicolae in Hannah Slavik, 21–30. New York: The International Debate Education Association.
- Pavel-Rapuš, Jana. 2005. Ranljivost mladih pri soočanju z brezposelnostjo. *Socialna pedagogika* 9 (3): 329–360.
- Peček, Mojca in Irena Lesar. 2006. *Pravičnost slovenske šole: mit ali realnost*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Petejan, Saša. 2002. Romski ponos. *Mladina* (15). Dostopno prek: <http://www.mladina.si/tednik/200215/clanek/rom1/> (14. maj 2011).
- Petrova, Dimitrina. 2004. *The Roma: Between a Myth and the Future*. Dostopno prek: <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1844> (12. april 2011).
- Petrovčič, Peter. 2011. Integrirano segregirani otroci. *Mladina* (13). Dostopno prek: http://www.mladina.si/tednik/201113/integrirano_segirirani_otroci (1. september 2011).

Popit, Tanja. 2009. Družbene različnosti in neenakosti. V *Uvod v sociologijo*, ur. Jana Šmagelj, 75–106. Ljubljana: DZS.

Repič, Jaka. 2006. Medkulturni dialog med Romi in civili kot strategija izključevanja. V *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*, ur. Božidar Jezernik, 197–218. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Russell, Bertrand. 2011. *Bertrand Russell quotes*. Dostopno prek: http://www.goodreads.com/author/quotes/17854.Bertrand_Russell (3. avgust 2011).

Statistični urad RS. 2007. *Teden otroka*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1160 (28. avgust 2011).

Štrukelj, Pavla. 2004. *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Družina.

Tancer, Mladen. 1994. *Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem*. Maribor: Založba obzorja.

Vec, Tomaž. 2007. Teoriji socialne identitete in samokategorizacije. *Psihološka obzorja* 16 (1): 75–89.

Vodeb, Neža. 2009. *Politika in socialni kapital*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Ule, Mirjana. 1997. Diskretni šarm manjšin. *Družboslovne razprave* XIII (24/25): 9–22.

--- 2000. *Sodobne identitete – V vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 2004. *Socialna psihologija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

--- 2005. Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V *MI in oni: nestrpnost na Slovenskem*, ur. Vesna Leskovšek, 21–39. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Urh, Špela. 2003. Anticiganizem v Evropi. *Časopis za kritiko znanosti* 31 (213–214): 160–176.

--- in Simona Žnidarec Demšar. 2005. Izključujoči mehanizmi vključevanja Romov. V *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 04: Če ne boš priden, te bomo dali Slovencem*, ur. Sabina Autor in Roman Kuhar, 36–51. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Zavratnik Zimic, Simona. 2000. Koncept 'družbene izključenosti' v analizi marginalnih etničnih skupin: primer začasnih beguncev in avtohtonih Romov. *Teorija in praksa* 37 (5): 832–848.

Zore, Janoš in Bojan Rajšek. 2011. Vrtec kot temelj romske osnovnošolske izobrazbe. *Delo.si*, 11. april. Dostopno prek: <http://www.delo.si/novice/slovenija/vrtec-kot-temelj-romske-osnovnosolske-izobrazbe.html> (28. avgust 2011).